

KORXONADA XATARNI TAHLIL QILISH

*Xoliqulov Anvar Nematovich – SamISI “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası
mudiri, i.f.n., professor*

Xatarlarni tahlil qilish uch asosiy savolga javob berishi kerak:

1. Nima yomon bo‘lishi mumkin? (Xavflarni aniqlash).
2. Bu qanchalik tez-tez sodir bo‘lishi mumkin? (Chastotani tahlil qilish).
3. Qanday oqibatlarga olib keladi? (Effektlarni tahlil qilish).

Xatarlarni tahlil qilishning asosiy elementi - bu salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni identifikatsiyalash (mumkin bo‘lgan buzilishlarni aniqlash).

Xatarlarni tahlil qilish natijalari zararli moddalar va materiallarni tashish va saqlash vaqtida ishlab chiqarish ob’ektlarining joylashishi va dizaynini aniqlashda sog‘lom va oqilona qaror qabul qilish uchun zarurdir. Xatarlarni tahlil qilish jarayonida, xususan favqulodda holatlarda, o‘z faoliyati davomida rahbar xodimlar tomonidan yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan turli xil vaziyatlarni rasmiylashtirish va ko‘rib chiqish keng qo‘llaniladi.

Ko‘p hollarda boshqaruv qarorlar qabul qilinishi kerak bo‘lgan noaniqlik, risklarni tahlil qilishning metodologiyasi, kursi va yakuniy natijalari to‘g‘risida xulosa chiqaradi. Tahlil jarayonida qo‘llaniladigan usullar, birinchi navbatda, voqea sodir bo‘lgan taqdirda ehtimoliy yo‘qotishlarni identifikatsiya qilish va baholash, xavfsizlikni ta‘minlash xarajatlari va loyihani amalga oshirishdan olingan imtiyozlarga qaratilishi kerak.

Xatarlarni tahlil qilish muayyan tahlil usulidan va hal qilinadigan vazifalarning o‘ziga xos xususiyatlaridan qat’iy nazar bir qator umumiy qoidalariga ega.

Birinchidan, umumiy vazifa - xatarlarning maqbul darajasini, xodimlarning xavfsizlik standartlarini, jamoatchilikni va atrof-muhitni muhofaza qilishni aniqlash.

Ikkinchidan, ruxsat etiladigan xavf darajasini belgilash, qoida tariqasida, yetarli yoki tasdiqlanmagan axborot sharoitida, ayniqsa, yangi texnologik jarayonlarga yoki yangi texnologiyalarga bog‘liq bo‘lsa.

Uchinchidan, tahlil davomida muammolar yetarli darajada yechilishi kerak, natijada olinganlardan sezilarli farqlar paydo bo‘lishi mumkin.

To‘rtinchidan, xatarlarni tahlil qilish muayyan natijalarga qiziqqan tomonlar o‘rtasida murosaga kelishi mumkin bo‘lgan ko‘p mezonli vazifalarni hal qilish jarayoni

sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Xatarlarni tahlil qilish murakkab vazifani hal etish jarayoni sifatida belgilanishi mumkin, bu keng ko'lamli masalalarni va texnik, iqtisodiy, boshqaruv, ijtimoiy va ayrim hollarda siyosiy omillarni har tomonlama tadqiq qilish va baholash xatti-harakatlarini ko'rib chiqishni talab qiladi.

Eng umumiy shaklda ifodalangan risklarni tahlil qilish jarayoni ketma-ketlikdagi ketma-ket voqealar qatorida ifodalanishi mumkin:

1. Ishni rejalashtirish va tashkil etish.
2. Xavflarni aniqlash.
 - 2.1. Xavflarni aniqlash.
 - 2.2. Dastlabki xavf tavsiflarini baholash.
3. Xatarni baholash.
 - 3.1. Chastotani tahlil qilish.
 - 3.2. Ta'sirni tahlil qilish.
 - 3.3. Noaniqlik tahlili.
4. Xatarlarni boshqarish bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqish.

Xatarlarni tahlil qilishni boshlaydigan birinchi narsa - ishni rejalashtirish va tashkil etish. Xatarlarni tahlil qilish risklarni boshqarish jarayoniga kirishni ta'minlash uchun normativ-huquqiy hujjatlar talablariga muvofiq amalga oshiriladi, ammo risklarni tahlil qilishning vazifalari, vositalari va usullarini aniqroq tanlash odatda tartibga solinmaydi. Hujjatlar xavf-xatarni tahlil qilish jarayonida ko'rib chiqilayotgan jarayonlarning murakkabligi, kerakli ma'lumotlarning mavjudligi va tahlilni o'tkazadigan mutaxassislarning malakasi bilan mutanosib bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, oddiy va tushunarli tahlil usullari to'liq va metodologik jihatdan xavfsiz bo'lmagan murakkab usullarga ustun bo'lishi kerak.

Shuning uchun, birinchi bosqichda quyidagilar zarur: - risklarni tahlil qilishni talab qiladigan sabablar va muammolar; - tahlil qilinayotgan tizimni aniqlab beradi va uning tavsifini beradi; - tahlil qilish uchun tegishli guruhni tanlanadi; xavfsizlik tizimi to'g'risidagi axborot manbalarini yaratish; - xatarlarni tahlil qilish chegaralarini belgilaydigan manba ma'lumotlarini va cheklashlarni ko'rsatishi; - Xatarlarni tahlil qilish va qabul qilinishi mumkin bo'lgan xavf mezonlari aniq belgilanadi. Barcha nizomlar ushbu xavfni tahlil qilish bosqichini hujjatlashtirish talabini o'z ichiga oladi.

Xatarlarni tahlil qilishning navbatdagi bosqichi - bu xavflarni aniqlash. Asosiy vazifa (obekt haqida ma'lumot, tekshirish natijalari va bunday tizimlarning tajribasi) va tizimga xos bo'lgan barcha xavf-xatarlarni aniq belgilash. Bu tahlilning hal qiluvchi bosqichidir, chunki ushbu bosqichda aniqlanmagan xavflar boshqa ko'rib chiqilmaydi

va ko'zdan yo'qoladi. Quyida muhokama qilinadigan xavflarni aniqlash uchun bir qator rasmiy usullar mavjud. Kelajakdagi faoliyatni tanlash uchun oldindan xavf-xatarni baholash: - xavflarning ahamiyatsizligi sababli qo'shimcha tahlilni to'xtatish; - batafsil tahlil qilish; - xavflarni kamaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish. Dastlabki vaboshlang'ich tahdidlarni baholash natijalari ham yaxshi hujjatlashtirilgan. Asos bo'lib, xavflarni tahlil qilish jarayoni xavflarni aniqlash bosqichida yakunlanishi mumkin.

Agar kerak bo'lsa, xavflarni identifikatsiyalashganidan so'ng, xavfni baholash bosqichiga o'tiladi. Nihoyat, texnologik tizimning xatarlarni tahlil qilishning so'nggi bosqichi xavf darajasini maqbul darajadan yuqori bo'lgan holda xavf darajasini (xatarlarni boshqarish) kamaytirish bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqishdir. Shu tarzda amalga oshirilgan ishlarga muvofiq, barcha normativ hujjatlarda hisobot tayyorlanishi belgilab qo'yilgan, uning mazmuniga nisbatan talablar qat'iy ifodalangan va yuqorida sanab o'tilgan masalalarga tegishli. Tahlil natijalarining ko'pligi va kelishuv yechimlari ehtimoli xavflarni tahlil qilish ob'ektiv, ilmiy uslublar bilan tasdiqlanishi mumkin bo'lgan qat'iy ilmiy jarayon emasligini ko'rsatadi. Boshqa bir jarayon xatarlarni tahlil qilish bilan chambarchas bog'liq - xavflarni baholash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. «O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida. –Toshkent. 12.09.2023 yil.
2. Sh.M. Mirziyoev. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-xar bir raxbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. -Toshkent: O'zbekiston, 2022. -104 b.
3. Pardayev M, Xasanov B., Ispoilov J., Pulatov M., Eshboyev O', Xoliqulov A.N. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. O'quv-qo'llanma, T.: CHO'lpon, 2012, 400 bet.
4. Pardayev M.Q., Pardayev O. Xoliqulov A.N., Babanazarova S.A. Raqobatbardoshlikni mustahkamlashda klaster va sinergetik samaradoklik tahlili. O'quv-qo'llanma, Samarqand.: Fan bulog'i nashriyoti uyi, 2022, 256 bet
5. Pardaev M.Q., Xoliqulov A.N., Yahyoyev T.I. Boshqaruv tahlili. O'quv-qo'llanma, Samarqand.: Fan bulog'i nashriyoti uyi, 2022, 256 bet.

6. Xoliqulov A.N., Usmanova D.Q., Raximov X.A. Korxonalarni raqobatbardoshligini baholash. O‘quv qo‘llanma. Samarqand.: “Turon nashr” nashriyoti, 2021. – 212-bet.
7. Xoliqulov A.N., Babanazarova S.A., Yaxyoyev T.I. Risklar tahlili. O‘quv qo‘llanma Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ. Nashriyoti, 2025, 237 bet.
8. Xoliqulov A.N., Ibodov K.B. Monopoliyaga qarshi boshqaruv nazariyasi. Darslik, Samarqand.: Fan bulog‘i nashriyoti uyi, 2024, 360 bet
9. Xoliqulov A.N. Iqtisodiy tahlil va audit. O‘quv qo‘llanma Samarqand.: Fan bulog‘i nashriyoti uyi, 2023, 209 bet
10. Xoliqulov A.N. Iste’mol bozorida monopoliyaga qarshi boshqaruv tizimini takomillashtirish mexanizmlari. Monografiya. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ. Nashriyoti, 2025 - 190 bet